

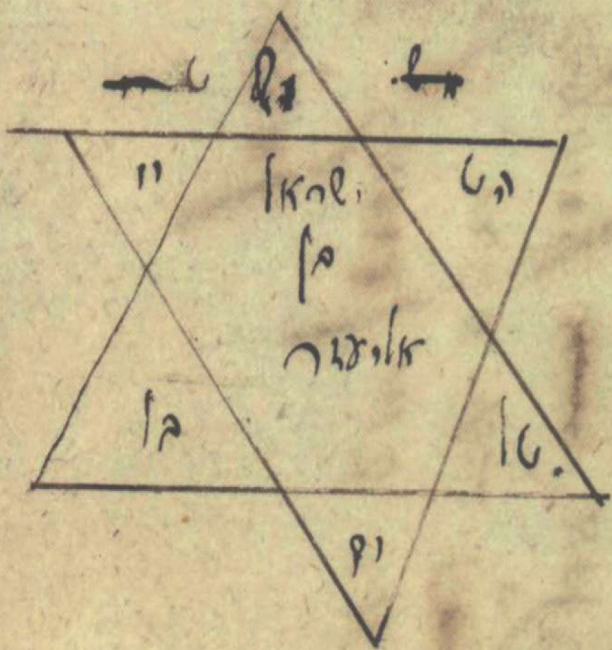
אזינונו וחרקנו
 בן איצור אח
 והקבוצות או ק
 ואחריו על עפר

ג	ו	ט	כ
ז	ח	י	ל
מ	נ	ס	פ
צ	ק	ר	ש

הנני גאה פאר
 על ט אנליק
 אולטעטי, ואלט
 נאזי וניתי אהפ
 אה אלה ירצו

שמואל ורסס גנזי יוסף פרל

על אלה יצחק כף חמק, שא יפגעו ווא יזינו אח
 שמה בן חזק נאלצה עניס הגו הן בגוף והן בנפש, ו
 עזרה אגלו בסבה פניק יפות ורחמן בל
 זי תפלה בנזק אהק איני אפליח את וילפוק
 אז תבנה וזהב לא תבנה בק

שמואל ורסס
גנזי יוסף פרל

בעריכת
יונתן מאיר

פרסומי המרכז לחקר התפוצות על שם גולדשטיין-גורן

ספר 185

המכון לחקר תולדות יהדות פולין
ויחסי ישראל-פולין
אוניברסיטת תל אביב
המרכז לחקר התפוצות ע"ש גולדשטיין-גורן

שמואל ורסס

גנזי יוסף פרל

בעריכת
יונתן מאיר

אוניברסיטת תל אביב

בית שלום עליכם

על העטיפה: חלק מכתב יד של יוסף פרל
מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו (1816-1818).
באדיבות: קדם, מכירות פומביות, קטלוג 9, ירושלים תש"ע, עמ' 204.

עריכת לשון
אברהם בן-אמתי

עיצוב העטיפה
איתמר וכסלר

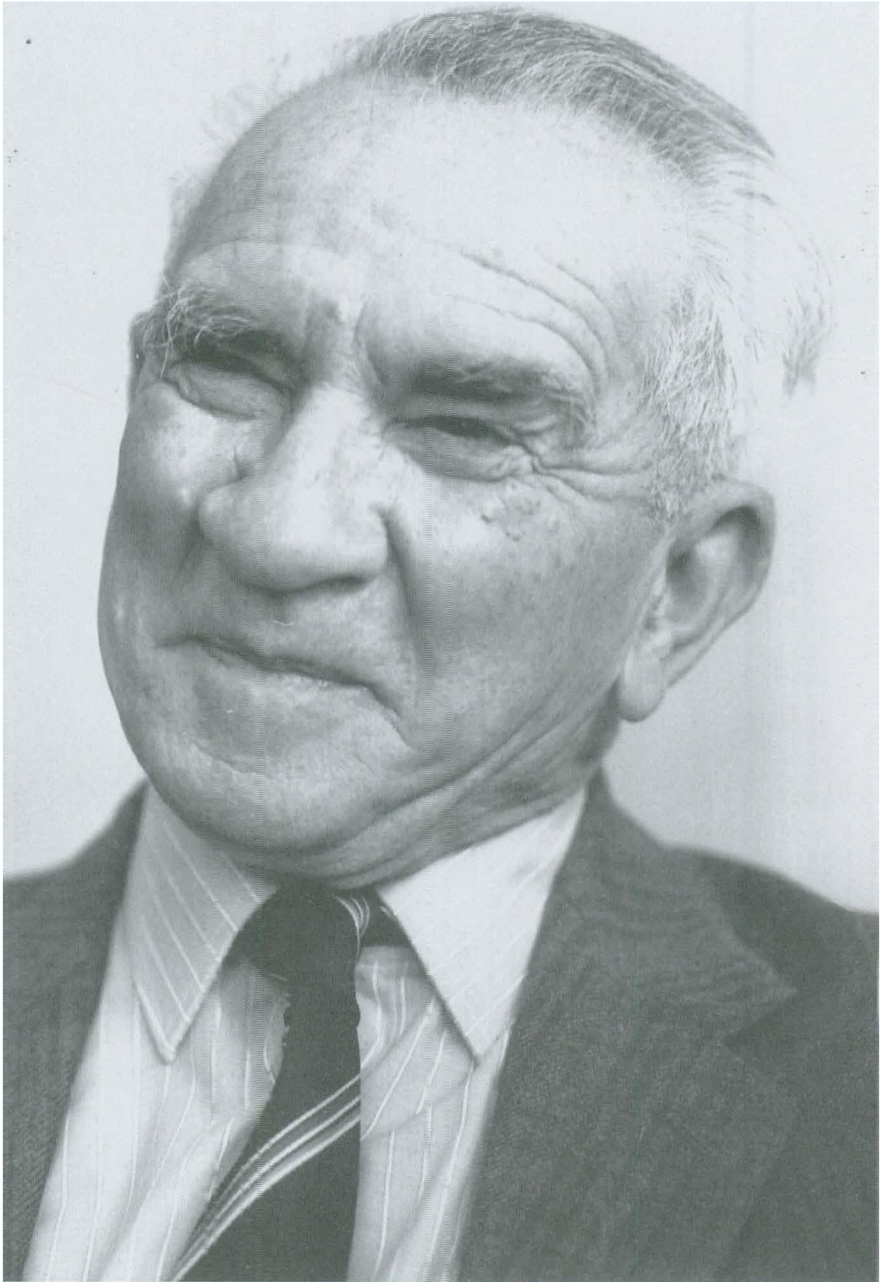
מסת"ב 978-965-338-073-8 ISBN

תשע"ג – 2013

עימוד והדפסה: ארט פלוס, דפוס ירוק, ירושלים

© כל הזכויות שמורות למכון לחקר תולדות יהדות פולין באוניברסיטת תל אביב.
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב.

polin@post.tau.ac.il

שמואל ורסב (2010-1915)

תוכן העניינים

5	פתח דבר / יונתן מאיר
9	פרק ראשון: החסידות בעיני ספרות ההשכלה: מן הפולמוס של משכילי גליציה
31	פרק שני: גנזי יוסף פרל בירושלים וגלגוליהם
53	פרק שלישי: איגרות ויכוח גנוזות על מהות החסידות
101	פרק רביעי: כתב פולמוס משכילי גנוז בגנותה של החסידות
127	פרק חמישי: בעקבותיו של החיבור 'מחכימת פת' האבוד
149	פרק שישי: עיונים במבנה של ספר מגלה טמירין וספר בוחן צדיק
185	פרק שביעי: מלשון אל לשון: סממני הנוסח בידיש של ספר מגלה טמירין מאת יוסף פרל
237	פרק שמיני: בין מציאות לכדיון: ספר מגלה טמירין של יוסף פרל בעיני משכילים וחסידים
267	פרק תשיעי: גורלו של סטיריקן עברי וספרו: ספר בוחן צדיק
273	פרק עשירי: חיבור סטירי לא נודע של יוסף פרל: כתב העת כרם חמד וסופריו בעיני חסיד
305	פרק אחד עשר: יוסף פרל כמתרגם לידיש של 'טום ג'ונס' לפילדינג
327	פרק שנים עשר: שבעים שנות חקר יצירתו ופועלו של יוסף פרל
351	מפתחות

פתח דבר

המחקר סביב כתביו האנטי־חסידיים של יוסף פרל (1773–1839) מסועף ומגוון, וקשור בקשר הדוק לגילוי כתבים חדשים מתוך ארכיון פרל בטרנפול ומתוך ארכיונים ממשלתיים בלבוב ובווינה. אמנם רוב משכילי הזמן הכירו היטב את כתביו הסטיריים של פרל, אולם רק מעטים ידעו על היקף מפעלו הגנוז. מוכרים היו בעיקר ספריו הגדולים, ספר מגלה טמירין (1819) וספר בוחן צדיק (1838), קונטרס כתית למאור (1833) ודברי צדיקים (1830), חיבורו של ריב"ל שעליו הוסיף פרל שלוש איגרות.¹ חיבורים אלו נעוצים זה בזה ומהווים מעין מסכת אנטי־חסידית אחת, שהשפעתה הייתה מרובה על הספרות בעברית וביידיש לאורך כל המאה התשע עשרה. רק בעקבות מציאת כתבי היד בטרנפול, מראשית המאה העשרים ואילך, נתגלה היקף מפעלו הספרותי של פרל כיוצר תלת־לשוני בעברית, ביידיש ובגרמנית.² על חיבוריו הגדולים של פרל שנדפסו נוספו יצירות סטיריות קטנות, מכתבים פרודיים ותזכירים רשמיים, וכן יצירות גדולות יותר שקשורות היו לאותה מסכת אנטי־חסידית שרקם. כך נתגלה ופורסם הטפר הגרמני 'על מהות כת החסידים' (*Über das Wesen der Sekte*) שנתמזג ומוצפן לאורך ספר מגלה טמירין, והוא 'הבוך' הגרמני הידוע שם לשמצה;³ שוחזרה יצירה אבודה של פרל מתוך כתב יד, בשם 'מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו' (1817–1818), הכוללת מעשיות פרודיות בסגנון סיפורי המעשיות של ר' נחמן מברסלב;⁴ ונדפס תרגום ספר מגלה טמירין ליידיש (1825–1833), מלאכה שעליה עמל פרל עצמו.⁵ במקביל נחשפו חלק מהתזכירים שכתב פרל לשלטון האוסטרי בדבר החסידות והחסידים, שיש בהם לא רק כדי להאיר על כמה פרשיות בלתי ידועות בתולדות החסידות במאה התשע עשרה, אלא גם כדי לשנות את היחס הפתטי והמצטדק כלפי פועלו. גילוי הארכיון העשיר פתח את הפתח לבחינה מחודשת של פועלו של פרל הן מבחינה היסטורית והן מבחינה ספרותית.

מטבע הדברים, רוב הכותבים על יצירותיו האנטי־חסידיות של פרל ניגשו לכתבים מנקודת מבט של חקר הספרות העברית. מגמה זו באה לידי ביטוי ראשוני ומובהק במחקרו של יוסף

1 יונתן מאיר, גלגוליו של מגלה סוד: קונטרס דברי צדיקים לריב"ל יוסף פרל, לוס אנג'לס תשס"ד.

2 לסקירה ראשונית של שיירי ארכיון פרל ראו להלן פרק שני.

3 יוסף פרל, על מהות כת החסידים, ההדיר לפי כתב־היד והוסיף מבוא וביאורים אברהם רובינשטיין, ירושלים תשל"ו.

4 יוסף פרל, מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו, ההדירו לפי כתב־היד חנא שמרוק ושמואל ורסס, ירושלים תש"ל.

5 יוסף פערלס יידישע כתבים, בעריכת ישראל וויינלעז וזלמן קלמנאוויטש, ווילנע 1937.

גנזי יוסף פרל

קלוזנר, שהקדיש לפרל פרק ארוך בספרו היסטוריה של הספרות העברית החדשה.⁶ במונחים רבים המשיך שמואל ורסס את מגמותיו של קלוזנר, שאת שיעוריו על ספרות ההשכלה שמע בראשית לימודיו בירושלים.⁷ לימים הגדיר שיעורים אלו כמעצבים מרכזיים בראשית דרכו בחקר ההשכלה:

עם בואי לירושלים נתפענחו לי כל אותם רמזים עמומים של ספרות ההשכלה של וילנה העיר, בשעה ששמעתי כתלמיד את שיעוריו של יוסף קלוזנר [...] הוסר החיץ בין העולם של ההשכלה כפי שנצטייר בפניי בימי שבתי בוילנה לבין נושא שיעוריו. לכך נוספו כאן רבדים חדשים בלתי מוכרים לי עד כה של תקופה ההשכלה בגליציה ובאיטליה וברוסיה כולה, של תיאור עובדות ומעשים בעולמם של ספרים ויוצריהם. הדברים הפרטניים נספגו ונקלטו. באותם ימים ראשונים ספרות ההשכלה שימשה כנושא ההוראה הבלעדי של ספרות עברית חדשה באוניברסיטה העברית; על התקופות המאוחרות יותר למדנו רק על פי 'הקיצור' של 'תולדות הספרות העברית' שהיינו חייבים להיחבן בתוכנו בסוף השנה הראשונה ללימודים. שיעורי קלוזנר אלה, הכלולים כיום בששת הכרכים של חיבורו רב ההיקף 'היסטוריה של הספרות העברית החדשה', היו למעשה הטקסטים של הרצאותיו שהרצה בפניי, וכן לאלה מתלמידיו שקדמוני ושבאו אחריי. הקצב האטי של הרצאותיו, על החומר הביוגרפי המסיבי והפרטני, על סקירת החיבורים ועל נסיבות היווצרותם, נספג על ידי בקצב אטי, וזאת בצירוף הערות הביניים של המרצה, על תוספותיו הממזאריסטיות והאנקדוטיות – על סופרים וחוקרים שהכיר ועל אפיוזדות מקרית-ספר העברית החל בשלהי המאה הי"ט, ברוסיה, שהוא חווה אותן כאיש הצעיר. כל אותו מאגר רב היקף של אינפורמציה ותיאורי רקע על המתרחש ב'רפובליקה' של הספרות העברית על שלוחותיה המרובות בגרמניה, אוסטריה, רוסיה וליטא, הולנד ואיטליה יצר בי לעתים תחושה של עולם מלא ותוסס, של קשרים וזיקות, של השפעות, ויכוחים נסערים במעטה של מליצה עברית ססגונית שעטרה אותם, המקוימים על ידי חילופי מכתבים מפורטים של דיונים והתדיינות של גופי ספרות וחכמת ישראל ומדעי היהדות.⁸

עם זאת הודה ורסס, 'כי כוחו של קלוזנר לא היה גדול בהתמודדות אנליטית ישירה עם טקסטים ספרותיים', וציין שניזון בדרכו המחקרית לא פחות מבן ציון דינור (שלימד באותן שנים סמינר על ספרות הפולמוס בין מתנגדים לחסידים במאה השמונה עשרה), משמעון הלקין ומדב סדן.⁹

במשך השנים צעד ורסס בדרך חדשה בחקר יוסף פרל, דרך המשקפת קריאה רחבה יותר

6 יוסף קלוזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב, ירושלים תשי"ב, עמ' 283-320.

7 על שיעורים אלו ראו שמואל ורסס, 'יוסף קלוזנר וראשית ההוראה והמחקר של הספרות העברית החדשה באוניברסיטה העברית', בתוך שאול כ"ץ ומיכאל הד (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים, שורשים והתחלות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 487-515.

8 שמואל ורסס, 'דרכי אל חקר ספרות ההשכלה' (כתב יד).
9 שם.

פתח דבר

של הטקסטים שעמדו לנגד עיניו; הוא לא התעלם מהקורפוס הרחב ביידיש ומגילויי היצירה בכתב יד, והתייחס גם להיבטים היסטוריים מובהקים. היה זה רק שביל אחד, גם אם מטופח יותר, בדרכו המחקרית הענפה והמקיפה בכל רובדי הספרות העברית וספרות יידיש החדשה. מחקרו הראשון של ורסס הנוגע ליוסף פרל נתפרסם בשנת תרצ"ט כמעין תגובה ביקורת לספרו של יוסף קלוזנר (להלן פרק תשיעי). עם התפתחות המחקר והסתעפותו הוסיף ורסס דיונים מעמיקים ומקיפים על היבטים שונים בכתבי פרל, ותיאר והביא לדפוס פרגמנטים וחיבורים שלמים שמצא בשרידי ארכיון פרל שהגיע לירושלים. גילוי חלקים נוספים של הארכיון, בשלבים שונים לאורך שנות השישים של המאה העשרים, הזין את מחקריו, ובמקום אחד כתב: 'המגע הישיר עם כתבי היד העמידני על מעמדו ומצבו היצירתי של איש הסטירה המוסווית, המושתתת על אחיזת עיניים שבתוכן ובלשון' – ובחזרה רבה סיפר על גילוי 'המעבדה הספרותית' של יוסף פרל. היה זה בעיניו מחקר 'החותר לחישוב עולמות שנעלמו וששקעו', מחקר הטומן בחוכו 'את חדות החישוב והגילוי של דפים בלים, של יצירות נשכחות וגנוזות', עד שהחוקר 'מדובב' את הטקסט הנידח, מצייר מחדש את 'מפת הספרות העברית במאות השמונה עשרה והתשע עשרה', וממלא 'את הכתמים הלבנים אשר עדיין נותרו בה ומזדקרים לעין'.¹⁰

אחד הנושאים המבריחים את מחקריו המאוחרים של ורסס הוא הניסיון להציג את יוסף פרל כסופר תלת-לשוני רב אנפין. בכך נאבק בהנחותיו של קלוזנר (שסירב לראות בפרל סופר יידיש), והציג מסכת ענפה של כתבי יד ביידיש שלא היו מוכרים לרוב חוקרי ההשכלה.¹¹ אין ספק שמחקריו המגוונים של ורסס הביאו לראייה מורכבת יותר של פועלו הספרותי של יוסף פרל, עד שניתן לומר, שבעקבות מחקרים אלו נוצרה תמונה חדשה של ההיסטוריה של ספרות ההשכלה במאה התשע עשרה.¹²

קובץ המחקרים המוגש בזאת לקורא הוא מבחר ממאמריו של פרופ' שמואל ורסס סביב יצירתו של יוסף פרל וטקסטים שנמצאו בגנוי ספרייתו העשירה. נעדרים בקובץ מאמרים אנציקלופדיים קצרים שכתב על פרל, מאמרים שעניינו של פרל רק עומד בהם בשולי הדיון, הרצאות שנשא בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, והמבואות שהוסיף לחיבור 'מעשיות ואיגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו'. המאמרים שקובצו כאן נכתבו

10 ורסס, שם.

11 כיטוי מובהק לרתיעה זו של קלוזנר בא לידי ביטוי בהערותיו בכתב יד לעבודת הגמר של ורסס על משכילי וילנה (שמואל ורסס, תקופת ההשכלה העברית בוילנה, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תרצ"ז). ורסס העיר בעבודה על משכילי וולין וגליציה, שבניגוד למשכילים הראשונים בוילנה 'השתדלו להפיץ רעיונות ההשכלה בין העם גם דרך צינורות הלשון שהוא מדבר בה', היינו ביידיש, והזכיר בהקשר זה את מנחם מנדל לפין, יוסף פרל, יצחק בער לוינזון ואברהם בער גוטלובר. קלוזנר הוסיף בשולי עמוד זה בעיפרון אדום שתי הערות. את המילה אידיש מחק, והציע את המילה 'אשכנזית-יהודית', שהייתה שגורה בפיו; וליר שמו של פרל הוסיף סימן שאלה, ורסס: 'בנוגע לפרל יש לי ספק גדול' (שם, עמ' 166). דברים אלו נכתבו באותה שנה ממש שבה ראו אור כתבי פרל ביידיש (לעיל הערה 5).

12 לסקירה מקיפה של ספרות המחקר סביב יוסף פרל, ולפירוט מחקריו המרובים של ורסס עצמו, ראו להלן פרק שנים עשר.